

МАКРОФРЕЙМИ МОДЕРНІЗМУ: АСПЕКТИ ДОКСОГРАФІЇ, ДИЛЕМИ МУЛЬТИСЕМАНТИКИ

Корбич Галина. Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції. – Познань, 2010. – 334 с.

Це тільки на перший погляд може виникнути враження, що Галина Корбич у монографії “Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції” викладає концептуально сформовані, вивірені й в остаточному варіанті сформульовані положення, умовиводи. Насправді ж вона перебуває у внутрішньому пошуку найбільш точних, містких, об’ємних інтелектуальних рішень, які б найадекватніше виражали сутність проблемогенезу, що перебуває у фокусі її дослідницького розгляду. Навіть композиційною основою дослідження виступають не так докладно структуровані розділи (а їх у студії три), як спосіб думання, що його я схарактеризував би як “мислення альтернативними курсами”, коли основоположна проблематика, що охоплює й суто естетичні, й екстраестетичні виміри, розглядається під різноспрямованими кутами зору.

Дослідження Г. Корбич виокремлює “критичний сектор” літературного процесу межі XIX – XX століть і зосереджує увагу на критичних практиках М. Сріблянського (Микити Шаповала), Миколи Євшана, Андрія Товкачевського, Андрія Ніковського, Михайла Грушевського, Василя Щурата, Миколи Вороного, Остапа Луцького, а також Івана Франка, Лесі Українки, Гната Хоткевича та ін. Аналіз їхніх художньо-ціннісних, світоглядних інтенцій подається в контексті, а точніше, у мегатексті й мегаконтексті доби з її різновекторною

й ментально строкатою сукупністю цінностей.

Упродовж усього монографічного тексту Г. Корбич інсталує макротезу про критику як інтелектуальну лабораторію, в якій “прокручуються” версії, концептогеми, сценарії, що стосуються найрізноманітніших лакун внутрішнього й соціумного буття. Фактично у праці досліджується, хоча це й не вербалізується прямо, аспект “критика й критики в загальній структурі літератури”, що об’єднує і проходить крізь усі три розділи. Цілком логічно, що субаспектом виступають спостереження над статусом літературної критики в національній літературі помежів’я XIX – XX століть.

Пані Корбич концептуально підкреслює динаміку впливів критичної культури на розвій образно-художнього ноесису. Приступаючи до розгляду свого наскрізного аспекту, на самому початку розділу I (“Літературна критика – складова культури нового часу”) вона доволі стримано характеризує літературно-критичну діяльність, зазначаючи, що “критика підтверджує свою причетність до історико-літературного процесу” (17). Проте вже невдовзі як науковець із реальноцентричним мисленням указує на тяжіння критики до нових наголосів і динамічних змін у власних оцінках, висловлюючи думку про відчутнішу вагу критики, і починає виакцентовувати те, що “на початку XX століття, не втрачаючи своїх полемічних властивостей, літературна критика стає складнішою: аналізує біжучі справи

літератури і вдається до синтетичного осмислення її стану” (17).

Ось це річище – зростання впливу та значущості літературно-критичної сфери – надалі розвиватиметься й поглиблюватиметься. Середина розділу I позначена таким збільшенням зорово-мисленнєвої оптики: “У цей час розширюються соціокультурні ролі критики: вона стає чинником не лише літературного процесу, але і всього суспільного життя” (47), а “Підсумки” недвозначно інсталюють опінію про лідерні функції та роль літературної критики в період раннього українського модернізму: “На той час це була найбільш діяльна і динамічна галузь українського суспільно-культурного життя. Вона не лише віддзеркалювала перехідний характер літератури кінця XIX і початку XX століть, а й сама започатковувала зміни в літературі настільки, що вони йшли паралельно або й услід за критикою” (299).

Динамічні процеси в естетичній та світоглядній свідомості української критики аналізуються в монографії на матеріалі помезжів’я XIX – XX століть. Г. Корбич задекларує, що в центрі її зору перебуває питання рецепції тодішніми українськими інтелектуалами проблеми “Захід – Польща – Росія”, екстрапольоване на національний художній та соціодуховний ґрунт. Зведення в одному ряду таких геоментальних величин, як Захід, Росія та Польща, не надто переконливе, позаяк остання з нього випадає. Слушно зауважуючи, що “Україна перебуває між двома відмінними моделями, сформованими за різними соціо- та культурними кодами”, і що “факт розташування України поруч із сусідами, сильними в іншому – політичному, суспільному, історико-культурному плані, – є так само важливим для розвитку українського письменства”, вона при цьому визначає Польщу “як останній сегмент західного світу, водночас і його форпост” (98). Отже, фактично визнається, що йдеться про рецепцію двох геокультурних й аксіологічних величин і потрактування Заходу – Сходу (Заходу – Росії) крізь призматику українського погляду попередньої межі століть. Польський літературний матеріал, репрезентований у монографічній студії, безумовно,

цікавий, проте він породжений передусім екстралітературними чинниками (авторка викладає в Познані в Університеті ім. Адама Міцкевича), які, безперечно, завжди мають право на існування і спроможні по-своєму увиразнювати дослідження.

Проблемним осердям монографії Г. Корбич виступає розгляд української дилеми “Схід чи Захід”, потрактованої в контексті літературно-критичних шукань помезжів’я XIX – XX століть. Специфіка її мислення полягає в тому, що в річищі одного й того ж питання, однієї й тієї ж проблеми вона може оприявлювати спостереження, викладки різноспрямованого, а то й протилежного семантичного звучання. І це вважаю *істинно достоїнством* мисленнєвого процесу, оскільки так виражається реальна складність порушеної проблеми.

Торкаючись питання геоментального вектора України, пані Корбич вербалізує думку про її “європейськість” та “приналежність до західної цивілізації” (85). Водночас, посилаючись на праці українських істориків 2001, 2002 і 2006 років, вона визнає, що “Україна займає проміжне становище: її культурний простір, національна ідентичність століттями формувалися на геополітичній вісі між двома відмінними історико-культурними та цивілізаційними світами – Сходом і Заходом”, де “під поняттям Схід часто мається на увазі не лише Орієнт, а й Росія” (85). Урешті науковець гранично вербалізує власну альтернативну думку, говорячи про “пограничний статус України та її літератури” (99). Отже, Г. Корбич проводить тезу, яку конструктивніше враховувати, аніж відкидати чи не помічати, про Україну як про трансформаційну, буферну зону, що цілком уможливіє стратегічні висновки щодо буферної природи української культури, а можливо, і ментальності.

У викладках теоретичного, узагальнювального ґатунку Г. Корбич утверджує думку щодо “проевропейської” налаштованості українських критиків помезжів’я XIX – XX століть, розроблює версію транспонування європейського художнього ареалу на оазу української літератури як визначальної інтелектуально-естетичної тенденції. Водночас вона акцентує на доволі критичному сприйнятті

інтелектуальними колами європейських соціодуховних процесів, констатуючи “неоднозначне ставлення українців до Європи”, на що “впливали і спостереження за станом тодішніх суспільств (західних. – Я.Г.) як суперечливим і загостреним”, на розвитку якого (стану) позначалися “зростання “влади грошей”, відчуження людей, дегуманізація суспільства” (92). Підсумком свого ж альтернативного мислення стає її висновок про те, що “позиція українських критиків у західно-російському цивілізаційному спорі була радше нейтральною” (93), чим вона ставить під сумнів обґрунтовану нею ідею щодо “європейськості” поглядів українських інтелектуалів того часу.

У монографічному наративі багатогранно викристалізовується макротеза про європейську мислеспрямованість України та української культури, зокрема літературно-художньої, на початку ХХ століття. З особливою щільністю й варіативністю ця макротеза заявляє про себе в розділі III (“Модус Європи як фактор становлення українського модернізму”), камертоном якого стає посил про українську “інтегрованість у культурний світ Європи”, що “стає інтелектуальною стимуляцією для літератури, яка в процесі європейської модернізації не тільки не втратить своєї самобутності, а й почне позбуватися вікової ізолюваності й спричинених нею острахів” (184 – 185). Проте паралельно Г. Корбич веде мову і про “російську специфіку розвитку літератури”, що вплинула не тільки на таких “діячів-будителів”, як Франко і Грушевський, а й на “українських критиків молодшого покоління”, які також оприявнювали “певні орієнтації на російський реалізм” (148). У студії докладно обсервуються праці й рефлексії українських критиків різного соціоестетичного спрямування, що стосуються творчості Гоголя, Толстого, Достоевського, Тургенєва, Чехова, Гаршина, Короленка, Мережковського, Розанова, перших оповідань Максима Горького – розділ II “Орієнтаційні й векторні проявлення”.

Водночас наголошено як на “антизахідних” художньо-ціннісних уподобаннях представників літературно-критичної сфери, так і вивах їхньої “проорієнтальних” симпатій та інтересів.

Вирізняючи атрибутивні особливості критичного світогляду Михайла Грушевського, Г. Корбич зазначає: “Інспірації модерною Європою не здавалися йому переконливими аргументами чи зразками. Модерністський Захід як культурну орієнтацію навіть міг сприймати як остаточне розходження з українською літературною ідентичністю” (158). А потрактовуючи специфіку розуміння Миколою Євшаном проблеми вільної особистості, популярної серед західних мислителів, вона слушно зауважує: “Проте Євшан більше переймається психологічним боком проблеми. Він розуміє свободу індивіда в душі російських авторів (Мережковського, Розанова, Соловйова)...” (168). Визначаючи загальні естетичні координати цього одного з лідерів “хатян” – “тодішніх найвизраźніших модерністів” (260), пані Корбич зауважує: “Імена російських письменників-реалістів стоять у Євшана на одному рівні з іменами західноєвропейських авторів” (171).

“Мислення альтернативними курсами”, репрезентоване в монографії, у якій на складному, цікавому і внутрішньо суперечливому матеріалі аналізується естетична й онтологічна дилема “Україна: між Заходом та Сходом”, ретранслює контури й ознаки іншої концепції (аніж тієї, що “просувається” і сповідується авторкою) – концепції свідомісно-естетичного дуалізму українських критиків, національної художньої свідомості кінця ХІХ – початку ХХ століть, іманентного дуалізму як основу українського буття упродовж тривалого історико-духовного часу і його посутнього впливу як на аксіологію літератури, “штуки”, так і на вектори екстрахудожнього порядку.

З-поміж аргументів на користь європейських ментально-свідомісних цінностей, пріоритетів української модерної критики Г. Корбич вичленовує її загальне тяжіння до “переоцінки цінностей”, а на цій підставі – до “ревізіонізму щодо історії свого народу” (279). В одному зі структурних складників третього розділу – “Ревізія минулого” – вона предметно розглядає критичні інтенції лідерів “Української хати” (передусім М. Срібляньського) в оцінці національної історії, культури,

ментальності, підсумовуючи його експресивні настрої прикметним висновком про те, що рушійні основи історичних невдач убачалися ним “в ментальності українців – у слабодухості, угодовстві, надмірній лояльності, а також у відсутності власно-державницьких прагнень та неспроможності зробити конструктивний крок самовідмежування від всеросійської суспільної, культурної і літературної системи” (283–284). Вияви “переоцінки цінностей” і “ревізії минулого”, що були властивими для критиків періоду раннього модернізму, Г. Корбич обґрунтовує також впливом “провідних інтелектуальних ідей Заходу” (278), репрезентованих концепціями Ніцше, Берґсона, Дільтея.

Причини того, що “хатяни” – ці “молоді адепти модернізму” (286), концептуально здійснювали “переоцінку цінностей” і “ревізію минулого”, знаходяться не в одній, а в низці сфер, кривно пов’язаних між собою.

Напочатку ХХ століття різко похвалювалася загальна соціодуховна кон’юнктура, збільшилися сегменти суспільних і приватних свобод, активізувалися національні рухи. Серед наслідків цих процесів – суттєве посилення скептичних і гострокритичних настроїв, що стало властивим і для українського мислячого соціуму. Проте основним чинником інтелектуальних “переоцінок” і “ревізій” була сама українська дійсність з її численними втраченими можливостями й незрозумілою будучиною. І саме ця маловтішна дійсність задовго до поширення на українських теренах гасел і доктрин Ніцше, Дільтея, Берґсона спонукала українських інтелектуалів до кардинальної “переоцінки цінностей” і демонстративної “ревізії минулого”. Інакше кажучи, надкритичний стиль мислення щодо національної минувшини, історії цілком органічний для українського менталітету, якому притаманні емоційно-розумова експансивність, радикальність, що межують або переходять у нігілістичне заперечення, відкидання.

Для того щоб підтвердити якщо не беззаперечність, то хоча б наукову вірогідність безпосереднього зв’язку між тяжінням до “ревізій” та “переоцінок” і особливостями національної історії, отже, і ментальності, наведу фрагмент із “Воспоминаний” Дмитра Овсянико-

Куликовського, якого, до речі, Г. Корбич у своїй монографії згадує як “популярного в Росії на рубежі століть” вченого-мислителя (97).

У розділі “Памяти почивших”, що структурно завершують його мемуари й рефлексування над прожитим життям, Д. Овсянико-Куликовський змалював образ Олександра Потебні, дослідником якого він себе вважав й у спілкуванні з яким провів чимало часу. Подаючи присутні риси постаті й натури О. Потебні, Д. Овсянико-Куликовський наголошував на тому, що він сприймав “Украину, как родину”, “владел украинским языком в совершенстве”, “знал и любил Малороссию, и характерные черты украинской национальной психики были выражены в нем определенно и ярко” [цит. за: 1, 477].

Звернувшись до аспекту “українські реалії в інтерпретації Потебні”, літературознавець-мемуарист формулює свою домінуючу думку, що її надалі розвиватиме, ба навіть ілюструватиме: “По-видимому, он все более разочаровывался в *национальной дееспособности* (курсив Д. Овсянико-Куликовського. – Я.Г.) своих земляков и все успехи украинской культуры и литературы, какие были налицо, считал недостаточными” [1, 479]. І виокремлює достеменно “переоцінно-ціннісну шкалу” у ставленні О. Потебні до національної свідомості й поведінкових властивостей, виводячи на перший план не просто критичний – нищівний пафос його суджень і умовиводів.

Задля збереження влучності висловів і думки Дмитра Овсянико-Куликовського подаю текст в оригінальному написанні: “Припоминаю один разговор, оставивший во мне сильное впечатление, граничащее с изумлением. Речь зашла о возможных перспективах развития украинской национальности – языка, литературы, культуры. Александр Афанасьевич с некоторою резкостью заметил, что украинское образованное общество упустило благоприятный момент и что теперь, быть может, уже поздно: национальность пошла на убыль, захирела. “Момент”, который он имел в виду, это была, насколько я понял, эпоха с конца XVIII века до половины XIX, когда поместное дворянство и городское общество на Украине не утрачивали знания и живого чутья малорусской

речи, а правительство еще не пришло к дикой затее запрета литературы и самого языка: можно было невозбранно писать и печатать по-украински, – можно было создать и национальную школу. Если бы тогда малорусское общество проявило хоть небольшую долю той национальной инициативы и энергии, которую обнаружили, например, чехи и сербы, то украинская национальность к 80-м годам (идеться про XIX століття. – Я.Г.) упрочилась бы настолько, что никакие запреты уже не могли бы остановить ее дальнейшего развития. Но украинское общество оказалось не на высоте национальной задачи, – и вот теперь дело дошло до того, что само дальнейшее существование украинской национальности ставится под знаком вопроса... Так понял я мысль Александра Афанасьевича и – пробовал возражать... В ответ на все эти аргументы услышал я следующую реплику, произнесенную тоном, в котором слышались и ноты национальной скорби, и горечь сарказма: “Шевченко! Жизненность нации! *Этнографический материал, а не нация!*” (курсив Овсяннико-Куликовського. – Я.Г.) [1, 479 – 480].

Гострота мисленнєвого рельєфу Олександра Потебні, як і інших українських інтелектуалів різних часів і генерацій (зокрема, концептологів “Української хати”), дає підстави вербалізувати існування сформованої автономної традиції критико-нігілістичного мислення, репрезентованого як фокусом “ревізії минулого”, так і ширшим форматом “переоцінки цінностей”, критичної традиції, доволі жорстко зумовленої та змотивованої специфікою соціоментальної долі України (дипломатично назву це так).

Монографічна студія Галини Корбич “Захід, Польща, Росія в літературно-критичному дискурсі раннього українського модернізму: Вибрані аспекти рецепції”

має два основні семантичні шари. Перший – не вельми прихована заангажованість і концептуальна “мейнстримність” загальних тверджень-висновків, сутність яких – обґрунтування “проєвропейських” і “прозахідних” соціоестетичних інтенцій критиків періоду раннього українського модерну. Другий – неухильне навернення через реальний і неупереджений фактаж (докладна обсервація праць, художніх симпатій і ціннісних уподобань критиків) на умовиводи про фундаментальну, ба навіть глобальну естетико-мисленнєву суперечливість інтелектуалів помежів’я XIX – XX століть.

Ці обидва смислові шари уможливають іншу аксіологію, інше потрактування цієї мистецької доби – як вираження дуалістичної природи української художньо-естетичної думки та різновекторних спрямувань, уподобань, орієнтацій, як ціннісне і свідомісне балансування, коливання, метання між Сходом і Заходом, коли одним із наслідків стає орієнтальна вестернізація, на практикуванні якої спеціалізуються українські інтелектуали.

І не лише митці.

Г. Корбич оприявлює тонкощі “вчування”, “вживання”, “вростання” в домен літературно-критичного мислення помежів’я XIX–XX ст. складні й не завжди доступні нюанси естетичного “я-переживання” критичного тексту, “влучні” дотики до особливостей психології критика чи митця, який займається літературною критикою або залишив спадщину, що дає змогу говорити про його літературно-критичну аксіологію. Схильний вважати, що саме обсервація конкретних аналітичних практик – уважна, толерантна, співвіднесена, текстуально обґрунтована, з умотивованими емоційними реєстрами й настановою на об’єктивістське начало – належить до найпродуктивніших аспектів цієї студії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Овсяннико-Куликовський Д. Литературно-критические работы: В 2 т. – М., 1989. – Т. 2.

Отримано 31.08.2010 р.

Ярослав Голобородько
м. Херсон